

Somogyi Ferenc

Komparatív előnyök, ökológiai ártalmak, társadalmi károk a világállam és a nemzetállamok világának fényében

**Comparative Advantages, Ecological Dangers,
Social Harms in the Light
of the World State and Nation States**

Összefoglalás

A nemzetközi gazdaságtan uralkodó szemlélete jól bemutatatható Paul Krugman és Maurice Obstfeld komparatív előnyök modelljén. A modell érték- és célrendszere, a világpiaci árárányváltozások, a technológiai haladás hatása, a volumengazdaságosság, a munkamegosztás társadalmi következményei és a negatív externáliák veszélyei kerülnek előtérbe. A szerzőpáros csak azokkal a megfontolásokkal számol, amelyek a volumengazdaságosság révén akár növekvő hozadékot is eredményezhetnek a termelők számára, s innen egyenes út vezet az „egy cég termeljen bizonyos jószágokat a világ összes fizetőképes fogyasztójának” világállami elképzeléshez. Kritikánk során igyekszünk rámutatni a modell korlátaira, esetenként korlátoltságaira. A krugmani–obstfeldi modell világállam apologetikájával szemben arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a filozófiai antropológiailag, ontológiailag, axiológiailag, etikailag és ökológiailag megalapozott világ gazdaság csak a nemzetgazdaságok és a régiók harmonikus, visszafogott működése mellett felelhet meg a 21. századi kihívásoknak.

DR. SOMOGYI FERENC, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Nemzetközi és Elméleti Gazdaságtan Tanszék (somogyif@sze.hu).

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D2, F12, N10, O3, P5

Kulcsszavak: Krugman–Obstfeld-modell, utilitarizmus, technológiai változás, volumengazdaságosság, negatív externáliák, világállam, nemzetállamok világa

Summary

The leading perception of international economy can be fully described through the works of P. Krugman and M. Obstfeld's model of comparative advantages. The paper tackles the values and aims of the model, the world market price changes, the effects of the technological advancement, the economies of scale, the social consequences of the division of labour, and the risks of negative externalities. The authors only consider conditions suitable for achieving increasing yield for producers on account of the economies of scale, and this directly leads to the concept that "a single company should produce one type of a product for all the solvent consumers of the world". In our criticism, we endeavour to point out the limitations and misconceptions in the model. In contrast to the apologetics of the Krugman-Obstfeld world-state model, we point out that a philosophically anthropologically, ontologically, axiologically, ethically and ecologically functional and grounded world economy can only meet the 21st-century challenges if well-regulated nation-states operate harmonically.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D2, F12, N10, O3, P5

Keywords: Krugman-Obstfeld model, utilitarianism, technological change, economies of scale, negative externalities, world state, nation states

„Azokkal szimpatizálok, akik minimalizálnák, s nem azokkal, akik maximalizálnák a nemzetek közötti gazdasági összefonódásokat. Eszmék, tudás, művészet, vendégszeretet, utazás – ezek azok a dolgok, amelyeknek természetük szerint nemzetközieseknek kell lenniük. (De a javakat hazai keretek között kell előállítani, amikor az úgy természetes és észszerű.) Azonban – ha az észszerűen és praktikusán lehetséges – az árukereskedelem ne lépje át az országhatárokat, és mindenekelőtt a pénzügyek is legyenek nemzetiek.”¹
John Maynard Keynes

BEVEZETÉS

Az uralkodó szemléletű közgazdaságtan a nemzetközi gazdasági folyamatok megkérdőjelezhetetlen motorjának a komparatív előnyök kihasználásának ösztönző erejét tartja. A felsőfokú képzés tananyagai, a kézikönyvek s az ezekre épülő külgazdaságtani, világgazdaságtani szakirodalom egységességéről könnyedén meggyőződhetünk, ha a legfontosabb hazai és nemzetközi műveket nyomon követjük. A második világháború után a posztkeynesiánusok fogalmaztak csak meg odafigyelésre érdemes, tényekkel alátámasztott ellenvetéseket.² A neoliberális egyeduralom térhódításától a mai napig ezek az ellenvetések elveszítették – a valóság egyre nyilvánvalóbb tényei ellenére –

pozíciójukat. Megemlíthetjük még az ún. alternatív, illetve ökológiai ökonómiai művek fenntartásait is, de ebben az esetben már az „alternatív” és az „ökológiai” jelző elegendő ok, hogy az uralkodó közgazdaságtan „tudomást se vegyen” a komparatív előnyök kritikájáról. Ilyen elmélettörténeti háttér mellett teszünk arra kísérletet, hogy rávilágítsunk (a pozitivista beállítottságú közelítés itt úgy fogalmazna, hogy „bizonyítsuk”): a komparatív előnyök dogmája tarthatatlan jelenlegi abszolutizált szerepében; a gazdasági, a társadalmi és az ökológiai fenntartásaink ezt támasztják alá.

1870-ben a világ bruttó hazai termékének 4,6%-a volt export, illetve import, napjainkban (2018) ez a szám kb. valamivel 20% felett van. Amellett szeretnénk érvelni, hogy a nyugati civilizáció ökológiai és humánökológiai önmegsemmisítő folyamataihoz (pl. klímaváltozás, biodiverzitás-vesztés, az embert „felparcellázó” munkamegosztás, irracionális migráció) jelentős részben a nemzetközi kereskedelem járul hozzá, a nemzetközi kereskedelem elemének tekintve az infokommunikációs szolgáltatásokat is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a leglátványosabb gyakorlati, felszíni jelenségről van szó. A nyugati civilizáció összeomlása vagy „Nagy Reccs”-ekbe torkollása akár ezen a ponton is felszínre törhet. A litoszféra, a hidroszféra, az atmoszféra, a bioszféra végzetes károsítása jelentős részben a világkereskedelmet bonyolító közlekedési hálózathoz kötődik. A repülőgépek, a hajók, a vonatok, a kamionok okozta ártalmakra ugyan utalunk, de nem ezekre az evidenciális szintű tényekre koncentrálunk. Inkább arra összpontosítunk, hogy az uralkodó nemzetközi gazdaságtan alapmodelljeiben kimutassuk azt a hiányt, durvábban fogalmazva, vakságot, még durvábban fogalmazva, tudatos tendenciózus torzítást, amelyet a komparatív előnyök dogmájával lepleznek az uralkodó közgazdaságtant vezető paradigmaszerepben tartó érdekkörök, libertinus globálokrata tudósok, politikusok, médiamogulok, az óriás transz- és multinacionális cégek csúcsmenedzserei. Kritikánk nem fog minden részletre kiterjedni, de nincs is erre szükség. A gyakorlati döntések elvárt elégséges szintjét jóval túllépjük, ha a nemzetközi kereskedelem apologetikus modelljeinek legfontosabb prekonceptióit előtérbe állítjuk, s megadjuk kritikájukat. Foglalkozunk a modellek érték- és célrendszerével; a világ gazdaság szerkezeti átrendeződésének hatásával; a technológiai változás szerepével; a volumengazdaságosság előtérbe kerülésével; a munkamegosztás társadalmi következményeivel; s végül a negatív externáliák létfeltételeket veszélyeztető kritikus felhalmozódásával.³

AZ URALKODÓ KÖZGAZDASÁGTAN ABSZOLUTIZÁLT ÉRTÉK- ÉS CÉLRENDSZERE

Paul R. Krugman⁴ és Maurice Obstfeld 872 oldalas egyetemi tankönyvükben azzal az igénnyel léptek fel, hogy egyesítik a nemzetközi kereskedelem három legismertebb modelljét; kiküszöbölik a hiányosságaikat, s megtartják az erőnyeiket (Krugman–Obstfeld, 2003).⁵ David Ricardo eltérő relatív termelékenységen alapuló komparatív előny tanában, Paul Samuelson és Ronald Jones specifikus tényezők modelljében, Eli Heckscher és Bertil Ohlin tényezőarányok elméletében közös és a Krugman–Obstfeld-alapmodellben is megkérdőjelezhetetlen a világtermelés és -fogyasztás növelésének értéke

és célja.⁶ Az alapmodell feltételei konvencionálisan: két országra, két termékre, két erőforrásra redukált a világgazdaság, a tökéletes világpiac relatív termékárai adottak, adott továbbá a kiemelt nemzetgazdaság nemzetikibocsátás-értéke, itt az ún. isoértékvonal⁷ elnevezést kapta. A gazdaság a folytonos termelési lehetőség határa⁸ és az isoértékvonal érintőjében teremt maximális kibocsátást. Ez a kibocsátási érték (termelés) megegyezik a fogyasztással. Ex ante világkereskedelem állapotában vagyunk. Szimbólumokkal: $V = P_C \cdot Q_C + P_F \cdot Q_F = P_C \cdot D_C + P_F \cdot D_F$, ahol: V = isoértékvonal, P_C = a ruházati cikkek ára, P_F = az élelmiszerek ára, Q_C = a ruhatermelés mennyisége, Q_F = az élelmiszer-termelés mennyisége, D_C = a ruházati cikkek keresletének a mennyisége, D_F = az élelmiszerek keresletének mennyisége. A $P_C \cdot Q_C + P_F \cdot Q_F$ tehát a termelés, a $P_C \cdot D_C + P_F \cdot D_F$ a fogyasztás. S most induljon meg a külkereskedelem! A szuverén fogyasztó ízlésétől függ,⁹ hogy az isoértékvonal (V) mely pontja a valóság, s ez természetesen nem csak az érintési pont lehet. A külkereskedelem tehát biztosítja, hogy a termelési lehetőség határán túl is fogyaszthasson a fogyasztó. Választását az isoértékvonalat érintő közömbösségi görbe határozza meg.¹⁰ Természetesen ezzel a közelítéssel „magunkra húzzuk” az ezer sebből vérző szubjektív határhaszon-elméletet, a tarthatatlan, utilitarizmuson alapuló értékvilágot¹¹ és a primitív közgazdaságtani emberkoncepciót, a „homo oeconomicus”-t.¹² Lásd az 1. ábra D_1 pontját, amely kívül van a termelési lehetőség határán. V_1 isoértékvonalon a hazai termelést (Q_1) a Q_{C1} ruházati cikk mennyisége és Q_{F1} élelmiszer-termelés határozza meg. V_1 mellett a fogyasztás: $D_1(D_{C1}, D_{F1})$. Ez úgy lehetséges, hogy $Q_{C1} - D_{C1}$ ruhamennyiséget exportálnak, és $D_{F1} - Q_{F1}$ élelmiszer-mennyiséget importálnak. Mivel a Q_1 és a D_1 az isoértékvonalon helyezkedik el, így nem kell számolni a külkereskedelmi mérleg egyensúlyának felborulásával; az exportból fedezett az import.

Máris levonhatjuk az első fontos következtetést: a külkereskedelem révén a külkereskedelem előtti állapothoz képest adott relatív árak mellett $(P_C/P_F)_1$ ugyanolyan értékben kevesebb ruhát ($Q_{C1} - D_{C1}$) és több élelmiszert fogyasztanak ($Q_{F1} - D_{F1}$). A külkereskedelem előtt hazai viszonyok közepette Q_{C1} ruhát és Q_{F1} élelmiszert fogyasztottak. A fogyasztási szerkezetben bekövetkezett változás (értékváltozás nincs) arról árulkodik, hogy az új naturális kombináció (D_{C1}, D_{F1}) a termelési lehetőség határán kívül van. Termelők felőli változás nem történt, ugyanannyi ruhát és élelmiszert termelnek, mint a világkereskedelem előtt. A fogyasztói preferenciarendszer változása (kevesebb ruha, több élelmiszer) igényéhez a termelő, illetve a kereskedő tehát úgy tud alkalmazkodni, ha exportál (ruha), illetve megjelenik az import (élelmiszer). A termelési lehetőség határán kívül lévő lehetetlen kombinációk a külkereskedelemmel lehetővé váltak. A fogyasztási szerkezetben bekövetkezett változás, az ún. helyettesítési hatás (több élelmiszer, kevesebb ruha) jól példázza a régióhoz nem kötődő fogyasztó szabad választását. A pénzérték változatlanlansága mellett, pusztán a nemzeti határokon átnyúló szabadkereskedelem biztosította, hogy a fogyasztó a hazai lehetőségein túl válassza meg fogyasztói kosarának összetételét. Q_1 pontban a hazai termelés maximalizálásának célja, a D_1 pontban a fogyasztók maximális választási szabadsága megvalósult. E célok, tágabban értelmezve értékek kritikáját a következő fejezetekben adjuk meg.

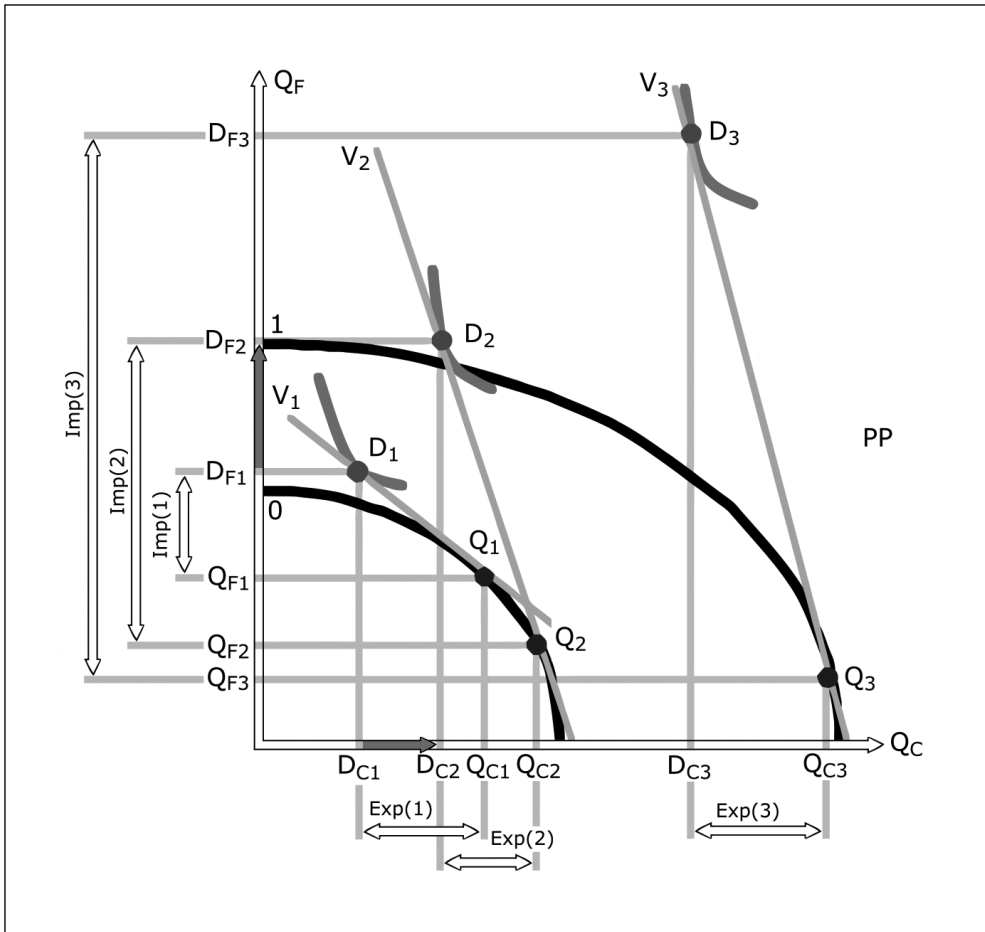
A VILÁGPIAC VÁLTOZÁSAINAK HATÁSA:
VILÁGPIACI ÁRARÁNY VÁLTOZÁSA

A továbbiakban számoljunk a világpiac – bármilyen forrásból fakadó – változásaival. Ezeknek az átrendeződéseknek a megjelenési formája, hogy megváltoznak a világpiaci árarányok. Növekedjen a ruházati cikkek relatív világpiaci ára: $(P_C/P_F)^1 < (P_C/P_F)^2$. Ekkor az isoértékvonal meredeksége nő (V_2). A cserearány-változás mögött az érintett termelők versenyképesség-sorrendjének az átrendeződése áll. A komparatív előny érvényesítésének motívuma realizálásra törekszik, az érintett szereplők alkalmazkodnak a változásokhoz. Az új termelési kombináció: Q_{C2} , Q_{F2} , a fogyasztási kombináció: D_{C2} , D_{F2} . A ruhatermelés nő ($Q_{C2} - Q_{C1}$), az élelmiszer-termelés csökken ($Q_{F1} - Q_{F2}$). A ruhaexport: $Q_{C2} - D_{C2}$, az összes élelmiszerimport: $D_{F2} - Q_{F2}$. A fogyasztás a termelési lehetőség határától még távolabb került: $D_1 \rightarrow D_2$. A D_1 fogyasztási kombinációhoz képest (D_{C1} , D_{F1}) az új (D_2) kombináció (D_{C2} , D_{F2}) mindkét termék esetén nagyobb. A hazai ruházaticikk-fogyasztás ΔD_C -vel ($D_{C2} - D_{C1}$), az élelmiszer-fogyasztás ΔD_F -fel ($D_{F2} - D_{F1}$) nőtt. A külkereskedelem újabb diadalt ülhét, ezúttal nem az ízlésváltozás okozta szerkezeti változás révén került a fogyasztás a termelési lehetőség határán kívülre, hanem – nem megfélemlítve a továbbra is fennálló fogyasztói szabad választás lehetőségéről – a kompetitivitás, illetve a komparatív előny vezetett új árarány mellett nagyobb ruha- és élelmiszer-fogyasztáshoz. Itt homályban maradnak a transzferköltségek és a negatív externáliák. Pedig a növekvő ruhaexport ($Q_{C2} - D_{C2}$) és az óriási élelmiszerimport ($D_{F2} - Q_{F2}$) talán okot kellene hogy adjon a többlettranszferköltségek elemzésére és a növekvő negatív externáliák megjelenésére.

Levonhatjuk a második következtetésünket: változatlan termelési lehetőség határgörbéje mellett a világpiaci relatív árarányváltozások (hazai nézőpontból a cserearány nőtt) jelentős élelmiszer- és ruházaticikk-fogyasztást implicálnak. Ha a fogyasztás nő, akkor az uralkodó közgazdaságtan igazolva látja a gazdaság szerkezetében bekövetkezett változást, pontosabban a világpiaci változások komparatív előnyök érvényesítése révén kiaknázott lehetőségét. Az anyagi gazdagság adott erőforrások mellett a már korábban elért maximumon áll, a fogyasztás viszont az előző állapothoz képest növekedett, mindkét jóságg vonatkozásában.

Ezen a ponton nem mehetünk el a közgazdaságtan elmélettörténetének azon amnéziája mellett, amelynek hiányában látványosan és folyamatosan igazolható lehetett volna, hogy a 19. században újjára induló liberális kapitalizmus¹³ civilizációs zsákutca, amelynek utolsó etapja – megfelelően a kétszáz éves szellemi áramlatok ciklusidejének – a 21. század első évtizedeiben éri el mély-, illetve fordulópontját. A 19. század első harmadában berobbanó exponenciális termelés- és népességnövekedés képtelenségével a kor legjelesebb szerzői tökéletesen tisztában voltak. John S. Mill figyelmeztetése így szólt: „A tőke és a népesség változatlan állapota nem jelenti az emberi fejlődés változatlan állapotát. A szellemi kultúra minden fajtájának, valamint az erkölcsi és a társadalmi haladásnak itt legalább akkora tere lenne, mint bármikor is volt. Ugyanannyi lehetőség nyílna az élet művészetének fejlesztésére, és sokkal több valószínűsége lenne annak, hogy az valóban fejlődjék is” (Mill, 1900:264). Malthus is a „társadalom

1. ábra: A termelés és a fogyasztás alakulása a külkereskedelem bővülésével

Forrás: P. Krugman – M. Obstfeld alapján továbbfejlesztett saját szerkesztés

javítása” céljából hívta fel a figyelmet, hogy „minden élőnek az az állandó hajlandósága, hogy a rendelkezésre álló táplálékmenyiségen túl szaporodjék”.¹⁴ A klasszikus közgazdászok figyelmeztetését úgy foglalhatjuk össze, hogy pontosan látták a végesnek (Föld) feszülő expanzív népesség- és termelésnövekedés képtelenségét – és ezzel a képtelenséggel él együtt az emberiség idestova kétszáz éve. Sőt, tovább-mehetünk, a liberális kapitalizmus egy egész gazdaságsszerveződést és mögé állított apologetikus társadalom- és szellemtudományi apparátust épített ki e folyamatok mögé, amikor alapértékké és alapcélá tette a termelés és a fogyasztás maximalizálását. Jeremy Bentham utilitarizmusa közel kétszáz éve hódít, illetve valamivel több, mint száz éve (a szubjektív határhaszon-elmélet uralkodóvá válásával) a nyugati közgazdaságtani tananyagok „princípiuma”.¹⁵

A TECHNOLÓGIAI VÁLTOZÁS SZEREPE

Vonjuk be modellünkbe a technológiai változás jelenségét!¹⁶ Amikor az *1. ábra* termelésilehetőség-határán mozgunk ($Q_1 \rightarrow Q_2$), akkor a termelés szerkezeti módosulás mögött a technológiai változás is áll, aggregált hatékonyságváltozás viszont nem. Ha a termelési lehetőség határának meredeksége vagy/és helyzete megváltozik, akkor a technológiai változás hatékonyságcsökkenést vagy -növekedést vált ki. A technológiai változás hatását ekkor a gazdaságon belül értékeljük csupán, tehát nem számolunk a természeti és társadalmi következményekkel.

Ha az egyes jószágok termelésének hatékonyságnövekedése különböző mértékű, akkor „kibillentő” hatású növekedésről van szó. Induljunk ki abból, hogy a ruhatermelés hatékonysága jobban nőtt, mint az élelmiszer-termelés hatékonysága. Ekkor az *1. ábrán* a termelési lehetőség bázisgörbéje (0) a termelésilehetőség-görbe új állapotába (1) kerül; az abszcisszáts metsző termelési lehetőség határa jobban jobbra nyúlik kifelé, mint az ordinátáts metsző termelési lehetőség szakasza. Minden ilyen kitolódás a termelés színvonalát emeli, s természetesen még nagyobb fogyasztást is jelez. Egyébként a termelési lehetőség határa az erőforrások bővülésének hatására szintén jobbra „kifelé” tolódik.

Harmadik következtetésünk: a technológiai változás vagy erőforrás-növekedés (eddig ezt is adottnak vettük) úgyszintén a naturális fogyasztás növekedéséhez vezet. (Ezúttal, a zsúfoltság elkerülése érdekében nem tüntetjük fel az isoértékvonal további jobbra forgását, s nem jelezzük az új közömbösségi görbe új érintési pontját, amely ismételtén nagyobb fogyasztást tesz lehetővé mindkét termékből.) Itt hívjuk fel a figyelmet arra a vakságra, arra a legelemibb kommunikációs hiányra, amely a közgazdász-társadalom, pontosabban a technokrácia és a nyugati világ legjelesebb civilizációkritikusai között jött létre. A civilizációkritikusok világnézeti alapállásuktól függetlenül egy platformra kerültek, mint ahogy a technokrácia és a technokrácia által orientált fogyasztói tömegek is. A civilizációkritikusok az ókortól napjainkig nem győzik hangsúlyozni a – mai fogalmainkat használva – technológiai változás parttalan felszabadításának veszélyeit. Hozzájuk csatlakoznak számos esetben – többnyire alkotókorszakuk végén – azok a zseniális természettudósok (pl. Neumann János, Albert Einstein stb., a sor hosszan folytatható), akik a technológiai change kontrollálatlan burjánzásának az emberi létezés szempontjából végzetes következményeire hívják fel a figyelmet. A nyugati kultúra talán első „közgazdasági” művében Hésziodosz Zeusz szájába adja Prométheusz kritikáját: „Iapetosz fia, minden másnál hát ravaszabb vagy, / annak örülsz, hogy megcsaltál s elloptad a lángot, / mely bajt hoz tereád s a jövőben az emberi nemre. / Tűz kellett? Adok én majd nékik olyan veszedelmet, / hogy szeretik s körülujjongják a saját veszedelmük”¹⁷ (Hésziodosz, 1974:42.). Erre a haláltáncra hívja fel a figyelmet a 20. század egyik legnagyobb gondolkodója, Martin Heidegger is. A nemkívánatos következményekkel járó nagytechnikák („csinálmányok”) olyan pályákon mozognak, amelyek „a világ elsötétüléséhez és a föld pusztulásához” vezetnek. Az első pálya a csinálmányok matematikai kiaknázásának végtelen lehetőségében gyökerezik. A második pálya az ember fizikai alkalmazkodóképességét semmibe vevő

sebesség támogatását jelenti (pl. informatikai eszközök, közlekedés, biotechnika). A harmadik pálya úgyszintén felfüggeszti az ember elemi antropológiai adottságait, amikor grandiózus csinálmányokat hoz létre (pl. atomerőművek, gátrendszerek, kemikáliák). S végül, a negyedik pálya a számban és a kiszámíthatóságban gyökerező tömegszerűséget juttatja uralomra. E pályák előrehaladása a modern tudomány és a technika természet, társadalom és az emberi psziché feletti uralmát ígéri, s ezzel együtt „ma még elképzelhetetlen állapotokig [fokozza] a föld kizsákmányolását és kihasználását, valamint az ember tenyésztését és idomítását”.¹⁸

A „számításon”, tehát nem minőségen, az emberléptéket meghaladó „sebességen”, „grandiozitáson”, „tömegszerűségen” alapuló nagytechnikai rendszerek az újkori kontrollálatlan tudomány bázisán a bioszféra, benne az ember elemi reprodukciós köreinek felszámolását idézik elő.

A rákos sejtek módjára burjánzó nagytechnika és az ezt keretező bürokratikus nagyszervezetek (technológiai változás) innovációkban öltének testet, amelyek, akár a rákos daganatok az élő rendszereken, a „céltalan expanzió”¹⁹ erejével bírnak, rendkívül eltorzítva a természeti és a humánvilágot, benne az emberi pszichét, ad absurdum pusztulásra ítélve. A gondolat arra figyelmeztet, hogy az innováció, a nagytechnika, a technológiai változás aligha tartható az uralkodó globalokrata libertinus technofetizmus²⁰ „mindent szabad” szellemi keretei között.

A VOLUMENGAZDASÁGOSSÁG ELŐTÉRBE KERÜLÉSE

Emeljük ki a technológiai változás egyik különösen exponált elemét, a volumengazdaságosságot!²¹ A multi- és transznacionális vállalatok térnyerése különösen időszerűvé teszi, hogy kritikai modellünkben a szakosodást, mint a technológiai változás egy eszközét kiemeljük. Megkülönböztetett figyelmet érdemel azért is, mert egy érdekes jelenségnek ad teret, talán a liberálsztálinizmus szókapcsolat írja le leghitelesebben a letűnt múlt eme reinkarnációját. A szakosodás okai között szokás megemlíteni az országok, régiók közötti termelékenységkülönbséget, az egyenetlen termelésítő-nyező-ellátottságot, a technológiai színvonal eltérését és a méretgazdaságosságot.²² A technika mindenhatóságát feltételező közgazdászok még azzal is próbálkoznak, hogy a növekvő hozadékra²³ építsék növekedési elméleteiket. A tökéletes piacot előtérbe állító neoklasszikus szintézis egyébként a csökkenő hozadékon alapul. A neokenesiánusoknak nevezett – de az elemzés vonatkozásában inkább liberálsztálinista – Krugman és Obstfeld a tökéletlen, pontosabban monopolpiacra építenek, a növekvő hozadékot feltételezik, s határozottan kiállnak e lehetőségek világgazdasági térnyerése mellett. A növekvő hozadék legfontosabb forrásának a volumengazdaságosság növekedését nevezik meg. Valójában minden innovációt (szervezeti, vezetési, műszaki, pénzügyi stb.) a volumengazdaságosságnak rendelnek alá.

De miről is van szó? A monopolisztikus verseny méretgazdaságossági előnyt leíró modelljében két feltétellel élünk:²⁴ 1. Számos cég van, de minden cég képes megkülönböztetni magát, pl. a személyautó-piac. 2. Egy cég terméke iránti kereslet függ: a) más hasonló termékek számától, b) az iparág többi cégének átlagárától. Legyen adott

a kereslet egyenlet: $Q = S \cdot [1/n - b \cdot (P - P_A)]$. Ahol: Q = a cég értékesítése, S = az iparág összes eladása, n = az iparág cégeinek a száma, b = állandó; árrugalmasság, P = a cég termékára, P_A = a versenytársak átlagára. A cég így annál többet értékesít, minél kevesebb cég van az iparágban, s minél alacsonyabb árat állapít meg; tehát ha n alacsony, és $P < P_A$. Az iparág minden cége szimmetrikus; a keresleti és a költségfüggvény ugyanaz minden cég számára. A cégek számát (n) az átlagköltség és az árgörbe határozza meg. A cégek száma az átlagköltséggel egyenes, az árgörbével fordítottan arányos. Minél nagyobb n , annál kevesebbet adnak el, az átlagköltség nő, minél nagyobb n , az ár annál kisebb. A nemzetközi kereskedelem lehetőségének megnyílásával a piac mérete nő, a választék bővül. Ne feledkezzünk meg arról, hogy minden vállalat termékei megkülönböztetettek, valójában tehát monopolszituációról van szó. A növekvő számú termelők (növekvő termékválasztékot is jelent) a méretgazdaságosság révén egyre alacsonyabb áron értékesítenek. A gazdaságos üzemméret – ad absurdum – akkor jön létre a világ gazdaságban, ha egy országban termelnek, s mindegyikben értékesítenek. A sztálinisták álma és a transznacionális cégek gyakorlata – a krugmani–obstfeldi modell szerint – egymásra talált.

A méretgazdaságosság a technológiai változás egy formája. Ha ilyen módon billen ki a termelési lehetőség határa ($0 \rightarrow 1$), s a kvázimonopólium által alakított árarány $(P_C/P_F)^3$ végletesen növeli az isoértékvonal (V_3) meredekségét, akkor „belföld” közel kizárólagosan ruházati cikkek termelésére áll át, míg az élelmiszert közel teljes egészében importálják. A V_3 isoértékvonalhoz rendelhetünk közömbösségi görbét, amelynek a D_3 érintési pontja, ha lehet, még magasabb ruha- és élelmiszer-fogyasztást tesz lehetővé (1. ábra).

További tanulság: a méretgazdaságosság érvényesítésével, mint a technológiai változás egy sajátos jelenségével számolva ismét az utilitarista szempont nyomul előtérbe, s egyfajta gazdasági totalitarianizmus (sztálini álom) is megvalósul. Különösen valóságghűvé tehetjük modellünket, ha a két terméket nem két ágazatból, hanem ágazaton belül (intraindusztriális) választjuk. A krugmani–obstfeldi álomra egy fiktív példát is adunk: képzeljük el, hogy a közel 700 ezer lakosú kanadai Winnipeg körül annyi kenyérgyárat építenének fel, hogy az egész világnak itt sütnék a pékárut. Nem ismerünk olyan technikai gondot, amelyet a jelenlegi kollektív tudásunk mellett ne lehetne legyőzni. Winnipeg a gabonatermesztés központja, s a világ más tájairól is oda lehet szállítani a gabonát. A pékáruízlés kialakítását rá lehet bízni a pszichológusokra, a marketingesekre és a médiára. A monopolcég innovációra fordított kiadásai az esetleges kistermelők aligha vehetnék fel a versenyt. A pékáru terítése pusztán logisztikai kérdés; így a vegyszerekkel tartósított, az utolsó szállítási láncban előlegegített citromos-kóménymagos (miért ne) kifli bármelyik fizetőképes reggeliző földlakó asztalára kerülhet. Ez volt Sztálin álma, s egy Nobel-díjas tudós, társával karöltve, a 21. század elején szolgáltatja hozzá az apologetikát!

A méretgazdaságosságon alapuló kereskedelem fontosságát Krugman és Obstfeld a következőkben foglalja össze. 1. A nagyobb piac miatt, a komparatív előnyön túl minden szereplő többletjövedelemhez, többletfogyasztáshoz jut. 2. Belföld csökkentheti a termelt termékek számát, s növelheti a belföldi választékot. 3. Az alacsonyabb

fajlagos költségek révén nő a termelékenység. A méretgazdaságosság révén kialakuló világgazdasági termelési struktúra mögött véletlenek, az egyes cégek történelmi tradíciója áll. Ha a külkereskedelmi partnerek erőforrásaránya közel van, akkor az ágazatközi kereskedelem másodlagossá, a méretgazdaságosság viszont dominánssá válik.

A volumengazdaságosságon alapuló kereskedelem már egyáltalán nem elméleti konstrukció. Ez a libertinus-sztálini gazdaság szerveződés a mindennapi valóság része, a vele járó „teszkó-paradoxon” jól mutatja a lényegét; a lokalitások, a régiók áruválasztéka relatíve bőséges, ugyanez a bőség a globális termékválaszték végzetes leépülését jelenti. Szemléletesebben: a szocializmus áruválasztékára még visszaemlékező évjáratok ámulva vehetik számba a szupermarketek termékkínálatát. Az „egy termelő minden országot lásson el” modell ugyanez a világszinten látványos leépüléshez, választékszűküléshez vezet. A „teszkó-paradoxon” nem egy globalokrata libertinus lázálom, a tömegmédiában, a nézőként tömegeket vonzó sportágakban, az egyetemi oktatásban stb. hétköznapi gyakorlat. Pl. a Magyar Akkreditációs Bizottság revizorainak megfogalmazott elvárása szerint Magyarországon a felsőfokú képzésben egységesen Paul A. Samuelson és William D. Nordhaus *Közgazdaságtanát* kell oktatni! A fő érv: mert az egész világon ebből tanulnak közgazdaságtant a fiatalok, s a majdani közgazdász világpolgárok egy közgazdasági nyelvet tudjanak beszélni. Ez a szemlélet az emberi létezés ontológiai alapjait kérdőjelezi meg, a szellemi, kulturális diverzitást, azt a teremtető erőt, amely oly színessé, gazdaggá tette a nemzeti és a helyi kultúrákat.

KRUGMAN–OBSTFELD LIBERTINUS-SZTÁLINIZMUSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

Krugman–Obstfeld általános kereskedelemelméleti modelljének kritikája kapcsán felhívtuk a figyelmet az uralkodó szemléletű közgazdaságtan és gazdasági gyakorlat végzetes fogyatékoságaira; bírálat tárgyává tettük az uralkodó (utilitarista) érték- és célválasztás abszolutizálását, az „ízlésváltozás” eredményezte „fogyassz többet s többfélét” dogmát, a technológiai változás egyoldalú értelmezését, a volumengazdaságosságra alapozott globalokrata-libertinus álmot, az „egy cég termeljen bizonyos terméket minden fizetőképes földlakónak”.

A nemzetközi kereskedelem David Ricardo korában a világ össztermelésének kb. 1%-át tette ki, az alapvető nyersanyagok s némi exkluzív jószág áramlott az országok között. A 19. század elején útjára induló exponenciális termelési és népességnövekedés nem hagyta érintetlenül a nemzetközi kereskedelmi forgalom és a világtermelés arányát, a század végére ez a szám kb. 4-5%. Az exponenciális világtermelés- és népességnövekedés képtelenségére felfigyeltek a legkiválóbb klasszikus közgazdászok (John S. Mill, Thomas R. Malthus), s a nemzetközi forgalomba kerülő tömegtermékek (pl. gabona) hatékony áramlása is előtérbe került (Robert Torrens, David Ricardo). Malthus és Mill pontosan látta: „véges térben nincs végtelen növekedés, sem a népesség, sem az anyagi gazdagodás terén”. Kritikájukban nem a létfeltételeket veszélyeztető ökológiai gondok kerültek előtérbe. A reneszánsz, a felvilágosodás „legyőzzük a természetet” szellemi alapállása nem tette lehetővé az ökológiai gondok felismerését,

ezeket – odafigyelésre érdemesen – a 20. század második felében nevezték meg a szakemberek,²⁵ inkább az erőforrások végeessége és az aggasztó társadalmi következmények szerepeltek. A klasszikusokat a népességnövekedés indukálta élelmezési gondok foglalkoztatták. Vajon rendelkezésre állnak-e a tömegek élelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges erőforrások (pl. szántók, tengerek)? A gazdasági növekedés mögött álló munkamegosztás parttalan tagolódásában Adam Smith és Karl Marx tökéletesen látták a társadalmi veszélyeket. Elsőként Marxot idézzük: „...általános szabályként megállapítható, hogy minél kevésbé irányítja a tekintély a munkamegosztást a társadalmon belül, annál jobban kifejlődik a munkamegosztás az üzemen belül, és annál inkább alá van vetve egyetlen ember tekintélyének. Eszerint a munkamegosztás szempontjából a tekintély az üzemben és a tekintély a társadalomban fordított arányban állnak egymással” (Marx, 1973:337). Ez utóbbi mondat fényében válik érthetővé a modern ember skizofréniája. A munkahelyén speciális tevékenység révén – s ezen a gyáripár, az automatika, a számítógép sem segít – az ember olyan beszűkült lesz, olyannyira műveletlen és szellemtelen, amennyire az „még emberi lény”-nél lehetséges. Ez a szellemileg korlátozott lény ráadásul közvetlenül a gép, végső soron egy zsarnok (főnök) szolgálja. A gyárkapun, a hivatalból kilépve viszont belecsöppen a liberálisok/libertinusok teremtette „szuverenitásba és szabadságba”, abba a köré vont virtuális világba, amely gigászi méretűvé növelte a manipulációt. Itt egyetlen kérdés vetődik fel: mi lesz abból, ha a lelketlenség szuverenítésra, szabadságra jut, a butaság pedig gondolkodni kezd? Smith ezzel is számolt: „A munkamegosztás fejlődésével a munkájukból élők legnagyobb részének, azaz a nép nagy tömegének foglalkozása gyakran csak néhány, egy vagy két igen egyszerű műveletre korlátozódik. A legtöbb ember képességeit azonban rendes foglalkozása alakítja. Annak az embernek, akinek egész életét néhány egyszerű művelet végzése tölti be, amely műveletek eredménye is talán mindig vagy csaknem mindig ugyanaz, nincs alkalmja, hogy képességeit kifejtse, és hogy találékonyságát olyan nehézségek eltávolítására használható eszközök kieszelésében gyakorolja, amely nehézségek munkájában sohasem következnek be. Természetes tehát, hogy elveszti az ilyen szokások gyakorlatát, és általában olyan tudatlan és ostoba lesz, amilyen emberi lény csak lehet” (Smith, 2011:328–329). Az elmúlt több mint kétszáz év technikai-szervezeti változásai a munkamegosztásban, ha lehet, még nagyobb torzulást idéztek elő. Miközben az uralkodó ideológia nem győzi hangsúlyozni az individualizmus fontosságát, a gazdaságban ez brutális egoizmusként van jelen, a tagolt munkamegosztás tökéletesen elszakítja a dolgozó embert a végső produkció létrehozásának élményétől, ráadásul el kell fogadnia az abszolút manipulatív módon szorgalmazott „egy csapat vagyunk”, „team”-et alkotunk szociálpszichológiai „kezelést”. Az így kialakult kényszerű munkatevékenységek állandósult képmutatásra, tehát meghasonlásra kényszerítik a munkavállalók tömegeit. De nem ez a legnagyobb csapás! Az új globalokrata libertinus ideológia szerint a mesterséges intelligencia képességével felruházott robotok, informatikai adathordozók kiválthatják munkájából a modern kor alanyát, a gyarlónak, setesutának bizonyuló hús-vér embert, egyszóval megfosztják szakmai identitásától is.²⁶

A külkereskedelem révén bővülő fogyasztás modelljei meglehetősen mostohán kezelik az ún. transzferköltségeket (a vámokat, az engedélyek többletkiadásait, a de-

vizaelszámolás terheit stb.), de ezekről valóban elmondható: a lényegét nem érintik, legfeljebb néhány százalékkal szűkül a komparatív előny. Általánosan elfogadott, hogy a szállítási költségeket is ebben a szellemben kezelik, s ez a szemlélet viszont végzetes eltévelyedés forrása. Nem is elsősorban azért, mert a szállítási költség jelentős, hanem azért, mert nem számolnak a szállítások súlyos következményeivel, a negatív externáliákkal. Erről még az említett, a világ egyik első számúnak tartott, 872 oldalas egyetemi kézikönyvében sincs szó.²⁷ Elvégre a közlekedés nyomában lepusztuló litoszférában, atmoszférában, hidroszférában nem vagy csak nagyon nehezen ragadhatók meg az okozott károk. A negatív externáliák közé sorolhatjuk továbbá a balesetek, a zajártalom többletkiadásait. A közutakon folyó embercsempészet, prostitúció, kábítószer-kereskedelem döntő része a komparatív előnyt „hordozó” közlekedési eszközökhöz kötődik, a kamionokhoz, a vasúti vagonokhoz, a teherhajókhoz, a repülőgépekhez. Ezek rendvédelmi „kezelése” is levonandó a realizált komparatív előnyből; amit tehát nyert a termelő, a kereskedő és a fogyasztó az egyik oldalon, azt, sőt esetenként annak végzetesen többszörösét elveszítik ugyanők, amikor adóznak, amikor a klímaváltozás, a helyi közlekedés, a migráció stb. okozta kihívásokkal nap mint nap küzdenek. Az eddigi bőséges negatív externáliák adatolását feleslegesnek érezzük, evidenciának tekintjük, ráadásul a komparatív előnyök dogmájának, illetve gyakorlatának a legsúlyosabb következményeit még mindig nem említettük! Gondoljunk a pár óra alatt a Földön szétteríthető baktérium- és vírusfertőzések okozta ártalmakra, de még inkább a helyi közösségek, régiók szétzilálásának gondjaira (lásd a mottót, Keynes ezúttal is zseniális gondolatait!). Ez utóbbiak már nem illeszthetők a legtagabban vett költség-haszon kalkulushoz, itt a létfeltételeket ostromolja a primitív homo oeconomicuson alapuló közgazdasági emberkép, az erősen fogyatékos utilitarizmus, a pseudo-piacgazdaság, illetve az ezer sebből vérző komparatív előnyök dogmája. Ezúttal csak az utóbbit kívántuk nyilvánvalóvá tenni.

ÖSSZEFOGLALÁS, TÁRSADALMI IMPLIKÁCIÓK

A dolgozatban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az uralkodó nemzetközi gazdaságtan egyik legismertebb kézikönyvében Krugman és Obstfeld milyen kimondott és ki nem mondott előfeltevéseken keresztül jut el a közgazdaságtan szakállas dogmájának megerősítéséhez. A szintetikus igényű modell végső célja Krugman és Obstfeld világgazdasági víziójába torkollt. Itt az ideje – üzenik a szerzők –, hogy a korunk legfontosabb komparatív előnyök forrását jelentő mechanizmusa, a volumengazdaságosság új világgazdaság-szerveződési formának adjon teret. Nevezetesen: „az egy cég termeljen a világ minden fizetőképes földlakójának egy bizonyos terméket” kora jött el. Ez a mikroökonómiai konklúzió könnyen átfordítható makroökonómiába, illetve nemzetközi gazdaságba: itt az ideje, hogy újabb lépéseket tegyen az emberiség a világ-állam létrehozatala irányába.²⁸

Kritikánk arra irányult, hogy ezt a szellemi (gazdasági és gazdaságelméleti) és morális eltévelyedést a saját fogalmi keretei között leplezzük le. A Krugman–Obstfeld-modell szinte minden előfeltételéről, minden elemzés tárgyává tett, modellbe

vont jelenségről – megítélésünk szerint – szinte játszi könnyedséggel kimutattuk, hogy egyoldalú, téves, esetenként elemi filozófiai antropológiai, ontológiai, axiológiai, etikai normákat sért. E konklúzió megfogalmazásában a legkiválóbb klasszikus közgazdászokat és a modern kor legkiválóbb civilizációkritikusait (világnézeti alapállásuktól függetlenül) követhettük.

Az utilitarizmus (fogyassz többet és többfélét) Bentham után a nyugati társadalom gazdaságszerveződésének alapelvevé vált; dicsőségesebb korok (a görögöktől egészen a 19. század elejéig) pontosan ismerték az utilitarizmust, látták magyarázó erejét, de látták korlátait is, így nem vált egyetlen komoly szellemi áramlat attribútumává sem. A közgazdaságtanban a szubjektív határhaszon-elmélet viszont sikerre vitte s a mai napig mérgezi általa a világ szellemi életét és gyakorlatát.

A világgazdaság erőviszonyai mögött az outputok/inputok arányainak átrendeződése áll, és vice versa. A fékevesztett népesség- és gazdasági növekedés az utilitarizmussal megfertőzött világgazdaság nemzetgazdaságaiban, régióiban bőségesen kitermelik az outputok/inputok arányváltozásait, s ez kellően motiválja a gazdasági szereplőket, hogy törekedjenek az új és legújabb komparatív előny kínálta lehetőségek kihasználására. Az elmúlt kétszáz évben abnormálissá duzzadt világnépesség és gazdasági potenciál a rendkívül problémás technológiai változással „olajat önt a tűzre”, s tovább táplálja a globális veszélyforrásokat, a Föld ökoszisztémájának tönkretételét, a társadalmi együttélési viszonyok szétzilálását és az emberi psziché összezavarodását. Itt a legegyszerűbb logikai szabályok is sutba kerülnek. Az uralkodó technokrácia arctalan képviselői, a gyakorlati szakemberek nem győzik hangsúlyozni a technológiai változás szükségszerűségét. Noha Hésziodosztól Heideggerig a legkiválóbb gondolkodók – világnézeti alapállásuktól függetlenül – épp az ellenkezőjére figyelmeztetnek. Nincs itt szó semmiféle szükségszerűségről, de kollektív butaságról s e butaság leple alatt egy szűk csoport hatalmának érvényesítéséről annál inkább. Søren Kierkegaard időben, a kapitalizmus hajnalán felhívta a figyelmet a technika mindenhatóságát vallók érvelésének elemi logikai hibájára: „Minden, ami keletkezik, éppen keletkezése révén bizonyítja, hogy nem szükségszerű; mivel a szükségszerű az egyetlen, ami nem keletkezik, mert a szükségszerű van” (Kierkegaard, 1997:99–100).

A néhány évtizedes, legfeljebb alig több, mint százéves emberléptéket vesztett (mert túl gyors, mert túl nagy, mert pusztítóan tömegszerű) nagytechnika (atomenergia, biotechnika, kemikáliák, informatika stb.) ad absurdum szükségszerűségéről beszélni olyan fokú kommunikációs torzulás, amely a „Nagy Reccs”-ek egyik okává válhat. A nagytechnika aggasztó ökológiai, társadalmi és individuális következményeiről már szoltunk.

Krugman és Obstfeld az új növekedésselélettől kölcsönözve a gondolatot, a volumengazdaságosságtól növekvő hozadékú gazdaságot és ennek megfelelő világgazdasági rendet vár, és ebből következőleg a technika megszállottjaival karöltve, az újabb és újabb ipari forradalomtól (napjainkban az informatika innovációiban a negyedik ipari forradalmat látják) a kánaán beköszöntét ígéri. A gazdaságtörténeti tények viszont arról árulkodnak, hogy minden eddigi „ipari forradalom” világszinten soha nem látott vagyoni különbségeket szült, az abszolút és a relatív nyomorgók, éhezők lélekszáma,

illetve aránya pedig egyre nagyobb lett.²⁹ A méretgazdaságosság mint a technológiai változásnak egy uralkodóvá váló megjelenési formája olyan fokú kulturális diverzitásvesztést indított útjára, amely az emberi létezés ontológiai alapjait kísérli megrendíteni. Csíraszerű jelenvalóságát „tesztkó-paradoxonnak” neveztük, s libertinus-sztálini jelenségnek tartjuk. A képtelennek tűnő fogalom párosítás hűen tükrözi Krugman és Obstfeld általános kereskedelmi modelljének természetét; a tökéletes világgazdasági piac kezdeti előfeltevéseitől a modell kifejtése során bontakozik ki – a szerzőpárost követve – az „egy cég termeljen egy terméket a világon” elképzelés. Itt már csak a helyettesíthető termékek monopóliumai között értelmezhető a verseny, s mivel itt a szereplők száma erősen korlátozott, rövid idő alatt lejátszódhatnak a fúziók, a valódi szupermonopóliummá válások. A monopóliumok közötti harcnak ezzel még nem lenne vége. A harc az oligarchák között azért folya, hogy milyen jószágokból álljon össze az identitásától megfosztott, „biomasszának” tekintett tömegember fogyasztói kosara. E harc konszolidálását lenne hivatott a világállam biztosítani.

Az uralkodó közgazdaságtan apologetáinak törekvései mögött a világállam gazdasági és technikai szükségszerűségének felettébb ingoványos, legfeljebb szűk csoporttereket (oligarchák) szolgáló indokai állnak. Ezt a minden elemében problémás, globalokrata libertinus gazdasági szemléletet ezúttal saját fogalmi bázisán lepleztük le. Az autarkia fontosságát előtérbe helyezők (pl. Keynes, Daly) a Krugman–Obstfeld-féle globális törekvésekkel szemben pontosan az ellenkező irányt jelölik meg: a világ dezintegrációja, a regionalitás előtérbe helyezése hordozhat csak emberi világot, minden filozófiai antropológiai, ontológiai, gnoszeológiai, axiológiai és etikai megfontolás ezt igazolja, ezt követeli a hatékony szabályozás, a szabályozók és a szabályozottak emberléptékű távolsága is. A görögök ebben a vonatkozásban is megkérdőjelezhetetlen támpontokat hagytak örököül. Arisztotelész politikai (társadalmi) és gazdasági szempontból vizsgálta, mekkora lehet az optimális népességű polisz: „...a legfontosabb az, hogy annyi lakos legyen, amennyi a politikai közösségnek megfelelően rendelkezik a boldog élethez szükséges autarkeiával, bár lehetséges, hogy vannak ennél sűrűbb lakosságú, nagyobb városállamok is, de ez, mint mondtuk, nem mehet a végtelenségig. Hogy pedig mi a fokozásnak a határa, azt tapasztalatból könnyen megítélhetjük. A városállami tevékenység ugyanis részint a vezetők, részint az alattvalók dolga – és pedig a vezető feladata a rendelkezés és a bírói döntés; ahhoz azonban, hogy valaki igazságosan döntsön, és hivatalát méltón betöltse, feltétlenül szükséges, hogy a polgárok elismerjék egymás képességeit, hiszen ha ez nem áll fenn, ott szükségképpen rosszul mennek a hivatali és bírói ügyek. Egyik téren sem igazságos a vaktában való döntés, ami pedig a túlnépesedésnél nyilvánvalóan bekövetkezhethetné” (Arisztotelész, 1984:284). Az idézett szöveg az optimális lélekszámú polisz kritériumául az autarkia (autarkeia) társadalmi szempontját helyezte előtérbe. A társadalmi viszonyok akkor lehetnek hitelesek, akkor érvényesülhet a közösség kohéziója, és akkor biztosítható az igazságosság, ha a polgárok vertikális és horizontális kapcsolataiban érvényesül az ember és ember közötti közvetlenség. Az autarkia gazdasági aspektusa arra a területre utal, amely biztosítja a polisz gazdasági jólétét („...ha a föld mindent megte-rem; ...ha mindenünk megvan, és semmiben sem látunk szükségét”); kiterjedésre és

nagyságra pedig akkora legyen, hogy a rajta élők kényelemben élhessenek, szabadon és mértékletesen” (Arisztotelész, 1984:284). Az optimális népességű településeknek Arisztotelész szerint egyetlen kritériuma van, az autarkia, amely két nézőpontnak kell hogy megfeleljen: társadalmi szempontból biztosítsa a közvetlenséget, gazdasági szempontból pedig az önellátást. A közvetlenség intenzitása a települések lélekszámának növelésekor csökken, az önellátás viszont a terület, illetve a lélekszám növekedésével nő. A két „függvény” optimuma nyilván a metszéspontban van, ez a humánétológusok szerint kb. 1200–30 000 főt jelent (Csányi, 1999, 8. fejezet). Ezt az optimumot a világ népességszámának növekedése és az új kommunikációs technika lényegében nem érinti. (A metropoliszok még emberinek nevezhető működését is az 1200–30 000 fős közösségi fűrtök létezése tartja csak fenn.³⁰)

A globalokrata libertinus hatalomgazdaság logikája szerint mindaddig érdemes szakosodni, amíg az érintett eladók és a vevők – egy előző állapothoz képest – szűk piaci értékelés szerint jól járnak. A világkereskedelem történetében mindig ez a megfontolás motiválta a termelőt és a megrendelőt, illetve a közvetítő kereskedőt is. Az alapanyagok, az alkatrészek, a félkész termékek termelési láncok szerinti bolyongása úgy fejeződik be, hogy valamelyik transznacionális vállalat védjeggyel jegyzett késztermékként megtalálja a világ számos pontján a végső fogyasztót. A világkereskedelemben három korszakot határolhatunk el.

– Az ókori kezdeti időktől a tömegtermelés koráig (gabona, bor, só, fa, kalikó, kötél stb.) és az exkluzív javak (fűszer, selyem, arany, ezüst stb.) kereskedelmére koncessziókat adott a mindenkori hatalom. Pl. a Krím félszigetről Attikába érkező búza speciális intézményi keretek között (empórosz) kerülhetett a fogyasztóhoz (Polányi, 1984, 6. fejezet). A felfedezések korától a velencei, a genovai, az antwerpeni, az amszterdami, majd angol hajók olyan szövetségek, társaságok keretei között működtek, amelyek mögött az uralkodók, később nagy hatalmú városi tanácsok, végül kormányok álltak. A 17–18. században a világkereskedelem centruma Velence, Genova ellenőrzése alól átkerült Flandriába, kivált Amszterdam játszotta a főszerepet. „1666-ban az amszterdami tőzsde tőkéjének háromnegyed része a Keleti-tengeren lebonyolódó kereskedelmet szolgálta, és csak negyed része állt az indiai kereskedelem részére. Ugyanebben az időben a Keleti-tengerre kifutó száz hajóval szemben Kelet-India felé csak egy vitorlázik el” (Homonnay, 1946:59). A hajók teljesítményéről – Fernand Braudel becslése alapján – annyi mondható el, hogy Európa a 17. század elején kb. 600-700 ezer tonnát képviselő hajótérrel rendelkezik, a 18. század végére ez a szám megötszöröződik (kb. 3372 ezer tonna), évi három fordulót feltételezve ez kb. 10 millió tonna forgalmat jelentett, s ez egy mai nagy tengeri kikötő forgalmának felel meg.³¹ Korábban már jeleztük, hogy a kapitalizmus hajnalán a világtermelés alig több, mint egy százaléka került csak nemzetközi forgalomba.

– Az ipari forradalmat (gőzgépek) követően továbbra is a tengeri kereskedelem játssza a főszerepet, a klasszikus tömegáru (gabona) mellett megjelenik az új energiahordozó, a szén, a vasutak épülésével a vasáru. A forgalmat továbbra is csak az óriáscégek bonyolítják. A 19. század végére a világtermelés 4-5%-a kerül nemzetközi forgalomba.

– A harmadik ipari forradalom (az elektromosság, a robbanómotorok, a kemikáliák, a biotechnika, az informatika kora) teremti meg a 20. században, hogy a nélkülözhetetlen alapanyagokon és energiahordozókon túl a gépek, a járművek és a fogyasztási cikkek is útra keljenek a komparatív előnyök realizálásának reményében. (A gazdaságtörténeti hűség megköveteli azt a megjegyzést, hogy ez az expanzió valójában a 20. század második felében bontakozott ki, a 20. század első felének két világháborúját jelentős részben a létfontosságú energiahordozók és ásványi anyagok feletti hatalom újraelosztásának igénye motiválta.)

Napjainkban a világtermelés valamivel több mint 20%-a kerül nemzetközi forgalomba. Formálisan továbbra is a nemzeti kormányok szabályozzák a nemzetek közötti áru-, tőke- és munkaerő-forgalmat. Valójában viszont a nemzetek által létrehozott s a 20. század második felében kvázi önállósodott nemzetek feletti szervezetek (WTO, Világbank-csoport pénzügyei, Európai Unió stb.) játékszabályai érvényesülnek, s ezeket a játékszabályokat a nemzetközi áru- és tőkeforgalom döntő részét adó multi- és transznacionális cégek igényeihez igazítják (a multi- és transznacionális társaságok között a megkülönböztetett szerepet a világot behálózó pénzügyi intézetek játsszák). Tevékenységük nyomában jár az egységes jogszabályi és intézményi rendszer kialakításának igénye, az infokommunikáció glóbuszt behálózó rendszerének kiépítése, a közlekedés határtalan kiterjesztése, s vele a természet reprodukciós köreit szétziláló negatív externáliák szétterítése, a szükségletek világszintű uniformizálása (teszkó-paradoxon), a munkamegosztás embert felparcellázó, értelmes – produkcióhoz kötött – munkatevékenységtől való megszabadítása, a munkaerő globális léptékű mobilizációra kényszerítése révén az ember gyökértelenítése stb. Ezek lennének – közelítésünkben – a globalizáció hátrányai. S ezzel szemben – a Krugman–Obstfeld-modellt követve – valójában egyetlen „pozitív” érv hangzik el. A komparatív előnyök érvényesülése révén az emberiség fogyasztási szintje emelkedik, s ez az emelkedés egyben a szuverén világpolgárok szabad választását is garantálja. Ha ez utóbbiakban lenne némi igazság – természetesen igyekeztünk bizonyítani, hogy nincs –, akkor is maga alá temetnék a globalizmus ellen felsorolt érveink. A globalizációban, végső soron a világállam létrehozatalában érdekelt libertinus oligarchák süketté váltak az ellenérvekre, és vakká a határtalan mikroszakosodás és makrointegrálódás hátrányaira, esetenként életellenességeire. Több évszázados helyi közösségeket, több millió éves ökoszisztémákat tesznek tönkre azok a multi- és transznacionális cégek, amelyek Afrika, Ázsia, Latin-Amerika, Kelet-Európa erőforrásaira s főként olcsó munkaerejére építve szorgalmazzák a szakosodást. A globalizmusban érdekeltek anyagi támogatását élvezik azok a hangadó kulturális rétegek, amelyek az így kialakult világállapotot mint multikulturalitást, mint posztmodernt, mint a libertinus társadalomszervezési rendet apologetizálják. Azok az ellenvetések, amelyek a globalizmust alapelveiben kérdőjelezzik meg – bármennyire legyenek beláthatóak –, újból és újból megfogalmazásra és érvényesítésre várnak.

A globalokrata libertinus hatalomgazdaságban természetesen már nem is a gazdaságon van a hangsúly, ellenkezőleg, a gazdaság csupán a hatalom eszköze. A hatalom „thümosza” (önérvényesítése) pedig a médiákban, minden idők egyik legproblematisabb emberi nagytechnikájában, különösen hatékonyan érvényesíthető.

Gondosabb közgazdasági elemzések időben felhívták a figyelmet az ún. modern kor (1789-től, a nagy francia forradalomtól számítva a modern kort) veszélyeire. Az elmúlt valamivel több, mint kétszáz év zsákutcájában a legkiválóbb civilizációkritikusok figyelmeztetései is önmagukért beszélnek. A viszonylag rendezett szerves sokszínűség – az emberiség több ezer éves kultúráira gondolunk – kitermelték azokat a védekezési módokat, amelyek azonnal működésbe léptek, ha egy-egy régiót, nemzetet, birodalmat támadás ért. A világállamot célzó globalizmus a rendezett szerves sokszínűség helyére a rendezett egyneműséget ígéri, így fennáll annak a veszélye, hogy az emberiség a még emberinek nevezhető kulturális küszöb szintje alá süllyed.

A reményről is szóltunk: a nemzetállamok világállamba szerveződésének törekvésével szemben – a filozófiai antropológiai, az ontológiai, az axiológiai, az etikai, az ökológiai és humánökológiai evidenciák alapján – a szuverén, közös érdekű nemzetállamok s ezek régiói kell hogy előtérbe kerüljenek. Jó példa a Visegrádi Együttműködés ilyen irányú törekvése. A lokalitások, az értelmes életterek és tartalmas életvilágok irányába indulva reménykedhetünk csak a gaia-ökoszisztéma egészségének visszaállításában, a társadalmi együttélési viszonyok sokszínűségének megőrzésében és az emberi psziché egészségének redvivusában.

JEGYZETEK

¹ Idézi Daly–Cobb, 1989:209.

² Lásd Balogh, 1994; a 9. fejezet tárgyalja keynesisza alapon a nemzetközi gazdaság és a világ gazdaság fonákosságait.

³ Közelítésünk ugyan a nemzetközi kereskedelemre összpontosít, de a nemzetgazdaságok keretein belül is a komparatív előnyök mozgatója az áruforgalmat, s itt is fennállnak kritikai általánosításaink.

⁴ Nemzetközi gazdaságtani kérdések elemzéséért Nobel-díjat kapott (2008) közgazdász.

⁵ Lásd részletesen *A külkereskedelem alapmodellje* című alfejezetet.

⁶ A komparatív előnyök alapmodelljeire építő, ezeket finomító elképzelések száma meglehetősen magas, itt csak felhívjuk a figyelmet néhány neofaktor-elméletre: Raymond Vernon termékleletciklus-elméletére, Staffan B. Linder keresleti tényezőket hangsúlyozó elképzeléseire, Michael E. Porter ún. gyémánt-modelljére (ez utóbbi a kompetitív előnyök praktikus osztályozását adja, de ezek egyben a komparatív előnyöket is jelentik).

⁷ Az isoértékvonal az azonos nemzetikibocsátás-értéket képviselő jószágkosarak halmazát jelenti; matematikai eszközökkel élve: egy kétjóságiós térben lineáris függvényként ragadjuk meg (lásd az *1. ábrát*).

⁸ A termelési lehetőség határa a rendelkezésre álló erőforrások optimális kombinációja melletti outputok kombinációjának halmaza.

⁹ A „szuverén fogyasztó” az uralkodó neoklasszikus szintézist képviselő közgazdászok modelljeiben egy rendíthetetlen sztereotíp preconcepció. Tarthatatlansága nyilvánvaló, elég, ha felhívjuk a figyelmet Philip Kotler „néhány” általános kommunikációs és promóciós eszközből álló katalógusára: 16 reklámttechnikával (nyomtatott és audiovizuális reklám, csomagolás melléklete, postázás, mozgókép stb.), 13 értékesítési ösztönzéssel (verseny, játék, áruminta-bemutató, szórakoztatás stb.), 6 propagandamódszerrel (sajtótájékoztató, szemináriumok, PR stb.), 6 személyre szabott értékesítési eljárással (bemutató, telemarketing, ügynöki áruminták stb.) ostromlott a „szuverén” fogyasztó. Kotler, 1988:46.

¹⁰ A szubjektív határhaszon-elméletben a közömbösségi görbe az azonos összhasznú jószágkombinációkat tartalmazza.

¹¹ A szubjektív határhaszon-elmélet az utilitarizmuson alapszik. Az emberiség kultúrtörténetében nem ismerünk olyan korszakot (görögök, Római Birodalom, skolasztika, reneszánsz), ahol az utilitarizmust

általános társadalom- és gazdaságrendező elvként fogadták volna el, de még a liberális korszak jelesei is tarthatatlannak látják az utilitarizmus abszolutizálását (lásd erről Rawls, 1997). Ezzel szemben az uralkodó közgazdaságtan megkérdőjelezhetetlenül ragaszkodik ehhez az alapálláshoz. Az áttörés a 19. század elején született, Jeremy Bentham nevéhez szokás kötni. A szubjektív határhaszon-elmélet bírálatát lásd részletesen Somogyi, 2015, 1. fejezet.

- ¹² A „homo oeconomicus” közgazdaságtani primitív emberkép a 19. század elején a zszurnalizmus világában született, rendületlenül tartja magát korunk új neoklasszikus szintézisében is. Bírálatát lásd Petőné Csuka–Majoros–Somogyi, 2008.
- ¹³ Az új gazdaságsszerveződési mód (a kapitalizmus) csak a 19. század közepén kapott nevet. A protokapitalizmus gyökérvilága természetesen a korai reneszánszban is kimutatható.
- ¹⁴ Thomas R. Malthus híres munkájának első változata 1798-ban jelent meg, itt az 1803-ban kiadott bővített, javított kiadásból idéztünk. Idézi Semlyén, 1982:61–62.
- ¹⁵ Bentham, Jeremy (1970): *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation [1789]*. Ed. J. H. Burns and H. L. A. Hart, The Athlone Press, London. Magyarul: Bentham, 1977. A görögök, a skolasztika, de korunk legnagyobb gondolkodói (John Rawls, Martin Heidegger stb.) számolnak az utilitarizmussal, de elutasítják annak lehetőségét, hogy az utilitarizmus fundamentális társadalom- és gazdaságrendező alapelv legyen. A neoklasszikusok, illetve az új neoklasszikus szintézis, tehát az uralkodó közgazdaságtan – ezzel szemben – rendületlenül az utilitarizmuson alapul!
- ¹⁶ Technológiai változásokon mindazon szervezési, vezetési, műszaki, pénzügyi, marketing, logisztikai stb. újítást (innovációt) értve, amelynek során egy gazdasági rendszer – itt nemzetgazdaság – hatékonysági szintje emelkedik. Jeleztük, hogy vannak olyan átrendeződések, amelyek nem járnak hatékonyságsszint-emelkedéssel. E fejezet végén pedig arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a technológiai változás gazdasági hatásán túlmutató következményei végzetesen pusztítók is lehetnek, kivált ökológiai, társadalmi és az emberi psziché vonatkozásában.
- ¹⁷ Az idézet a *Munkák és napok* című műből származik.
- ¹⁸ Martin Heidegger technikakritikáját hitelesen interpretálja Friedrich-Wilhelm von Herrmann a *Technika, politika és művészet a Beiträge zur Philosophie*-ban című előadásában. Idézi Fehér, 1991:39–58. Lásd továbbá Heidegger, Martin (1953): *Kérdések a technika nyomán*. Idézi Tillman, 2004. Ugyanezt a hangot képviselik a legjelesebb liberálm marxisták is, Habermas, 1954 vagy Marcuse, 1990.
- ¹⁹ J. Habermas idézetéből kiemelve. Az eredeti szöveg így hangzik: „A technikai fejlődést a perfekció dinamikája hajtja előre. E fejlődés a céltalan expanzió jellegével bír, amely egyúttal eltávolítja a dolgokkal való kapcsolatgazdag, szemléletesen ellenőrizhető bánásmódtól – azaz eltorzítja a világot” (Felkai, 1993:16).
- ²⁰ A globalokrata libertinus technofetizizmus kifejezésben a „globalokrata” arra utal, hogy döntő részben egy „csinált” mechanizmusról van szó, a libertariánus oligarchiák csinálmányáról; a libertinus kifejezés az egyébként is problémás liberalizmus elfajzására utal; a technofetizizmus mögött pedig az individualitást, a személyességet, a közvetlenséget, az autentikus közösségiséget (ezek közelítésünkben nem egymást kizáró fogalmak, ellenkezőleg, mértékek között értelmezve kölcsönösen feltételezik egymást) negáló törekvések állnak.
- ²¹ A kiemelést az indokolja, hogy a volumengazdaságosság gazdasági hatékonyságszintet emelő hatásán túl (ez vált a gazdasági növekedés legfőbb elemévé) az ökológiai és társadalmi következmények számbavétele különös figyelmet követel. A volumengazdaságosság növekedése egyébként akkor következik be, ha a termelés volumenének növelése során a fix költségek állandók, vagy kevésbé növekednek a változó költségek mellett.
- ²² A méret- és a volumengazdaságosság szinonim fogalmak.
- ²³ A növekvő hozadék azt jelenti, hogy azonos befektetésnövekmény egyre nagyobb hozadékkal jár. Meyer Dietmar az ún. új növekedési elmélet ismertetésekor hívta fel e törekvésre a figyelmet (Meyer, 1995). A hagyományos, illetve az uralkodó közgazdaságtan a csökkenő hozadéokra épít, tehát azonos befektetésnövekmény jellemzően egyre kisebb hozadékot eredményez.
- ²⁴ Krugman–Obstfeld vulgáris modelljét követjük, ezáltal is szeretnénk láttatni, hogy milyen ingatag lábon állnak azok az érvek, amelyek az ún. világgállam-koncepciót vannak hivatva direkt vagy implicit módon megalapozni. Lásd Krugman–Obstfeld, 2003, 6. fejezet.

- ²⁵ Az elsőséget sokan Rachel L. Carson könyvének tulajdonítják. Lásd Carson, 2007.
- ²⁶ Aleksandr Dugin orosz gondolkodó különösen nagy meggyőző erővel írja le a libertinus ideológia fasizmust, bolsevizmust felülmúló eme elfajzását. Lásd: A. Dugin közzönti könyvének magyar kiadását. www.youtube.com/watch?v=35pnicW63rk&t=39s. Továbbá Dugin, 2017, 11. fejezet.
- ²⁷ Krugman–Obstfeld elemzett munkája egy ízben említ egy „visszataszító” példát, ti. az USA azért „akadékoskodott” a mexikói tőkehalimpor kapcsán, mert a mexikóiak delfineket veszélyeztető módon halásztak a tőkehalakra. (A félreértések elkerülése végett: Krugman és Obstfeld az USA eljárását ítéli felháborítósnak!) Lásd Krugman–Obstfeld, 2003:267.
- ²⁸ Krugman–Obstfeld modelljének bemutatásakor az előfeltételek, a levezetések vonatkozásában rabszolgai módon követtük a szerzőpárost, a következtetések végiggondolásában viszont olyan heurisztikai utat választunk, amely segíti nyilvánvalóvá tenni a modell igazi üzenetét, s ennek fényében könnyebb lesz megérteni elsősorban Krugman nagy hatású publicisztikai tevékenységét. Lásd erről a világ széles nyilvánosságának íródott infantilis című, tendenciózus üzenetű könyvét (Krugman, 2012).
- ²⁹ Meyer Dietmar felhívta a figyelmet, hogy a növekvő hozadékon alapuló gazdaságelmélet felszámolná a csökkenő hozadékokra épülő, U alakú költségfüggvényekre alapozó, szubjektív határhazson-elméletet. A világállam víziójában gondolkodó embernek persze ez bagatell áldozat lenne (Meyer, 1995).
- ³⁰ Csete György építész személyes közlése 1995-ben.
- ³¹ Braudel, 1985:360–361, tartalmi idézet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arisztotelész (1984): *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Balogh Tamás (1994): *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Barócsi Zoltán – Somogyi Ferenc (2010): Mit hordoznak a régiók? In Beszteri Béla – Majoros Pál – Zimlér Tamás (szerk.): *Magyarország határ menti térségeinek és városainak fejlődése a rendszerváltás és európai uniós tagságunk következtében*. MTA VEAB, Veszprém.
- Bentham, Jeremy (1977): Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe. In: Márkus György (szerk.): *Brit moralisták a XVIII. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bogár László (2003): *Magyarország és a globalizáció*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Braudel, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrája*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *A nagy sakktábla. Amerika világhéghőse és geostratégiai feladatai*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Carson, Rachel (2007): *Néma tavasz*. Katalizátor Könyvkiadó, Páty.
- Chrudinák Alajos (2014): Ukrajna. Amerikai–orosz konfliktus. *Magyar Fórum*, május 8.
- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest.
- Daly, Herman E. – Cobb, John C. (1989): *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Beacon Press, Boston.
- Dugin, Alexander (2017): *A negyedik politikai eszme*. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen.
- The Economist (2011): Quantifying History. Two Thousand Years in One Chart. *The Economist*, June 28, www.economist.com/graphic-detail/2011/06/28/two-thousand-years-in-one-chart.
- Fehér M. István (szerk.) (1991): *Utak és tévutak. Előadások Heideggerről*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Felkai Gábor (1993): *Jürgen Habermas*. Áron Kiadó, Budapest.
- Habermas, Jürgen (1954): Die Dialektik der Rationalisierung. *Merkur*, Jg. 8, Heft 78, 701–724.
- Harford, Tim (2008): Krugman Wins Nobel Prize for Economics. *Financial Times*, October 13, www.ft.com/content/c9cc37ee-991b-11dd-9d48-000077b07658.
- Hésziodosz (1974): *Istenek születése. Munkák és napok*. Magyar Helikon, Budapest.
- Homonnay Farkas (1946): *Banktörténet. A fizetesközzvetítés fejlődése Babylontól napjainkig*. Officina Kiadó, Budapest.
- József Attila (1980): Munkások. In: *József Attila minden verse és versfordítása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- Kierkegaard, Søren (1997): *Filozófiai morzsák*. Göncöl Kiadó, Budapest.
- Kotler, Philip (1998): *Marketingmenedzsment*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Krugman, Paul R. – Obstfeld, Maurice (2003): *Nemzetközi gazdaságtan. Elmélet és gazdaságpolitika*. Panem Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Krugman, Paul R. (2012): *Elég legyen a válságból! Most!* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Marcuse, Herbert (1990): *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Marx, Karl (1973): *A tőke I.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Meyer Dietmar (1995): Az új növekedéselmélet. *Közgazdasági Szemle*, 42. évf., 4. sz., 387–398.
- Mill, John S. (1900): *Principles of Political Economy II*. The Colonial Press, London, New York.
- Petőné Csuka Ildikó – Majoros András – Somogyi Ferenc (2008): A „homo oeconomicus” fogságában. *Polgári Szemle*, 4. évf., 2. sz.
- Polányi Károly (1984): *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Portfolio.hu (2014): Elképesztő számok a világ adósságáról. *Portfolio.hu*, március 10., www.portfolio.hu/gazdasag/elkepeszto_szamok_a_vilag_adossagarol.196333.html.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Semlén István (szerk.) (1982): *Népesedésrobbanás – egyke*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Smith, Adam (2011): *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól II*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Somogyi Ferenc (2015): *Tigrislovaglás, avagy a globalitás áfuma ellen való orvosság*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Tillman József Attila (szerk.) (2004): *A későújkor józansága II*. Göncöl Kiadó, Budapest.